

PRAVOREČJE V PRAVOPISNEM SLOVARJU IN OB NJEM

Tina Lengar Verovnik

Uvod

Vsi dosedANJI pravopisni slovarji (z izjemo skrajšane izdaje iz leta 1937) so vključevali pravorečne podatke, čeprav v različnem obsegu in iz različnih razlogov. V prvih pravopisih je bilo vključevanje pravorečja v slovarski del vezano zlasti na težavnejše (oblikoslovne) kategorije, zadnji trije pravopisni slovarji, ki so z večjim naborom leksike in vključevanjem vedno več nepravopisnih podatkov posegali že na področje splošnega enojezičnega slovarja, pa so zaradi obsega gradiva in pravorečnih podatkov postali tudi osrednji pravorečni priročniki. Rastoči *Slovar pravopisnih težav* (na 2014–) se od tega statusa ponovno odmika, saj je njegova slovarska obvestilnost že v osnovi drugačna zaradi izhodiščne omejitve na leksiko, ki je problematična na zapisovalni (ne pa prvenstveno na izgovorni) ravni. To pomeni, da bo slovar sicer vključeval izčrpane pravorečne podatke, a le tiste, ki bodo vezani na leksiko, zajeto v pravopisno zamejene problemske sklope.

Že ob delu za *Slovar pravopisnih težav* se kažejo težave in vrzeli, ki izhajajo iz pomanjkanja celovite teoretične obravnave slovenskega pravorečja, ki bi temeljila na sodobnem in relevantnem gradivu. Podobne težave se bodo v prihodnje najbrž pojavljale tudi pri vseh drugih – splošnih in specializiranih – slovarskih projektih. Verdonik (2014) opozarja, da bo zaradi pomanjkanja korpusnega gradiva treba ostati pri mnogih teoretičnih oziroma sistemskih rešitvah. Vendar pa tudi te rešitve niso več nujno v skladu s sodobno kultivirano govorno prakso in bi jih bilo treba pred aplikacijo na slovarsko gradivo preveriti. Premislek o tem, kako se lotiti opisa sodobnega pravorečja, ki bi omogočal standardizacijo realne zborne izreke v različnih jezikovnih priročnikih in pripomočkih (torej tudi v slovarjih), bi torej bilo treba zastaviti precej širše.

1 Slovarski prikazi pravorečnih podatkov

V *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992: 205) je pravorečje opredeljeno kot »[j]ezikoslovna veja, ki išče in ugotavlja najboljši stalni način izgovarjanja fonemov in njihovih nadsegmentnih (prozodijskih) lastnosti oz. izgovarjanja (= branja) zapisov obojega. Poleg glasov

s tega stališča raziskuje še besedne zveze [...], stavke in povedi, pri zapisanem besedilu pa npr. tudi glasovno vrednost ločil ipd., izgovor kratičnih poimenovanj in krajšav ter slušne lastnosti prevzetega besedja, tudi tu vključno s prozodijskimi lastnostmi«. Čeprav naj bi pravorečje torej obsegalo tudi stavčno- oziroma besedilnofonetične pojave, pa se tudi v strokovni rabi večinoma uporablja v pomenu zborne izreke, tj. glasovno-naglasne podobe besed in njihovih oblik. V prispevku bomo uporabljali izraz pravorečje v tem, ožjem pomenu; kadar bomo želeli zoženi vidik posebej izpostaviti, pa bomo uporabljali izraz (zborna) izreka.

Kljub osamosvojenosti slovenskega pravorečja tudi kot znanstvene jezikoslovne vede že od Škrabca dalje (Toporišič 1992: 205) pa razen znanstvenega *Slovenskega pravorečja* M. Rupla iz leta 1946 in poljudne *Slovenske zborne izreke* (Šeruga Prek in Antončič 2007) ne premoremo knjig s celovito obravnavo področja. Pravorečni podatki so zapisani v temeljnih priročnikih, ki so plod drugih jezikoslovnih vej in ved: v slovnicaх ter splošnih in pravopisnih slovarjih. Zlasti slednji so sčasoma prevzemali vlogo osrednjega pravorečnega priročnika, ta ambicija pa se je najbolj izostrila ob pripravi zadnjega, tj. *Slovenskega pravopisa* 2001: »Oboje, glas in črka – če stvar poimenujemo poenostavljeno – tudi spada k t. i. izrazni podobi jezika, eno je pretvorljivo v drugo, eno zamenljivo z drugim; zato naj bi bilo – in po tradiciji tudi je – v enem priročniku« (Toporišič v Dobrovoljc in Bizjak Končar 2011: 102).

Tradicija, na katero se Toporišič sklicuje v zgornjem navedku, se je dejansko vzpostavljala zelo postopno, dobesedno iz slovarja v slovar. V prispevku Dobrovoljc in Bizjak Končar (2011) je primerjalno razvidno, kako se je izčrpnost podajanja pravorečnih in pravorečno-oblikoslovnih podatkov večala skladno s povečevanjem obsega v pravopisni slovar vključenih besed (gl. spodnjo preglednico). Avtorici slovenske pravopisne slovarje opisujeta z vidika makrostrukturne in mikrostrukturne obvestilnosti. Prva se nanaša na izbor leksikalnih enot, druga pa zadeva ustroj slovarskih sestavkov (nabor prvin, ki jih ti vsebujejo; način prikaza podatkov). Tukaj zajemamo le pravorečne podatke v razmerju do leksikalnega nabora.

Priročnik	Makrostrukturna obvestilnost	Mikrostrukturna obvestilnost – pravorečni podatki
Slovenski pravopis Frana Levca (1899)	Nabor problematičnih izrazov (zapisovalno neustaljeno besedje).	Le pravorečno-oblikoslovne posebnosti v roditeljskih in sedanjskih oblikah.
Slovenski pravopis Antona Breznika (1920)	Nabor problematičnih izrazov (leksikalni vidik).	Le pravorečne in pravorečno-oblikoslovne posebnosti
Slovenski pravopis Antona Breznika in Frana Ramovša (1935)	Močno povečan obseg (zlasti zaradi lastnoimenskih besed, tudi zaradi širjenja geslovnika s Pleteršnikovim gradivom).	Označevanje naglasnega mesta ter kakovosti in količnosti naglašanih samoglasnikov; podatki o pogovorni izreki ter o izreki besed, ki jih ni mogoče brati »po črki«.

Slovenski pravopis Antona Breznika in Frana Ramovša – »mala« izdaja (1937)	Manjši obseg – izpust manj znane leksike in pravorečno problematičnega besedja.	Opustitev pravorečnih podatkov.
Slovenski pravopis 1950	Povečan obseg (zaradi jezikovne evolucije ter širjenja geslovnika s starinskimi in narečnimi iztočnicami).	Pravorečni podatki pri slovarskih iztočnicah in ugnezenih leksemih (naglasno mesto, kakovost in količina naglašanih samoglasnikov, posebnosti v izgovoru).
Slovenski pravopis 1962	Povečan obseg besed in večja koncentracija različnih nepravopisnih podatkov v slovarskem sestavku.	Pravorečni podatki pri slovarskih iztočnicah in ugnezenih leksemih (naglasno mesto, kakovost in količina naglašanih samoglasnikov, posebnosti v izgovoru).
Slovenski pravopis 2001	Najobsežnejši doslej; odpravljeno je gnezdenje in izločanje neproblematičnih besed.	Podatki o izreki (celo o tonemskem naglasu) ter o posebnostih pri oblikospreminjanju in oblikotvorju.

Preglednica 1: Pravorečna obvestilnost dosedanjih slovenskih pravopisnih slovarjev (povzeto po Dobrovoljc in Bizjak Končar 2011).

Iz preglednice 1 je mogoče povzeti, da bolj ko se je pravopisni slovar omejeval na (pravopisno) problematično besedje, manj je bilo v njem pravorečnih podatkov – in obratno. Eno skrajnost v tem smislu predstavlja »mala« izdaja Breznik-Ramovševega pravopisa (1937), kjer so bili glede na izdajo 1935 ob močno skrčenem obsegu leksike pravorečni podatki v celoti črtani, drugo pa *Slovenski pravopis* 2001, ki ob močno povečanem obsegu leksike (merilo uvrščanja zgolj pravopisno problematičnega besedja je ostalo v ozadju) to opremlja tudi z najbolj izčrpnimi pravorečnimi podatki doslej.

1.1 Med Slovenskim pravopisom 2001 in rastočim Slovarjem pravopisnih težav

Po izidu *Slovenskega pravopisa* 2001 (dalje SP 2001) so njegovi ocenjevalci opozorili tudi na mnoge načelne in posamične pomanjkljivosti v pravorečnem opisu, ki ga priročnik prinaša (več o nekaterih v 3. poglavju). Od splošnih izstopa ugotovitev, da je kodifikacija marsikje obšla uveljavljeno kultivirano rabo (Tivadar in Jurgec 2003; Šeruga Prek 2002; Kocjan - Barle 2002; Faganel v Vogel 2001a; Podbevšek v Vogel 2001b), zato je vprašljiva živost in realnost v njem predstavljene pravorečne norme. Celo več, Tivadar in Jurgec (2003: 207) izražata domnevo, da kodifikacija ni izhajala iz empirične analize dejanskega govora, temveč »je mogoče še vedno govoriti o načinu oblikovanja knjižnega jezika po načelu dobrega avtorja [...] oz. dobrega govorca«.

Kritike je bil deležen tudi prikaz pravorečnih podatkov v slovarskih geslih. V Kocjan - Barle (2002) in Šeruga Prek (2002) je opozorjeno na – z vidika uporabnika – neustrezen prikaz izgovornih posebnosti pri prevzetih besedah, kjer »se ustvarjalci pravopisa niso vselej znali vživeti v kožo navadnega uporabnika« (Šeruga Prek 2002: 30). Avtorica navaja več primerov, med drugim geslo *Newton*, kjer je kot posebnost v izgovoru zapisano le [njút], čeprav večina uporabnikov ne ve, da končaj *-on* (če ne gre za citatnost) v slovenščino prevzemamo z *o*-jem in ne s polglasnikom. Rešitev bi bila v celovitem izpisu, tj. [njúton]. Problematično se ji zdi tudi navajanje naglasnega mesta večinoma le na iztočnicah, ne pa tudi v oglatem oklepaju (npr. *Saint-Tropéz* [sen-trope-êja]; zgled dodala T. L. V.); opozarja tudi na prepletanje z diakritičnimi znamenji v tujih jezikih pri nekaterih primerih (*fin de siècle* [fen də sjékəl]; zgled dodala T. L. V.).

Na dvojni pomen naglasnih znamenj na iztočnici (npr. v tipu *abbé*) opozarja tudi Jurgec (2004: 91), ki v prispevku sicer predstavlja predlog prikaza izgovora za takrat šele načrtovani slovar novejših besed. Izhajajoč iz izkušenj ob SSKJ in SP 2001, avtor za novi slovar predlaga fonemski zapis v poševnih oklepajih, iztočnica sama »pa bo zapisana brez diakritičnih znamenj s fonološko vsebino, kar bo izločilo tiste iztočnice, kjer so ta že del pisne podobe« (Jurgec 2004: 91). Kot podlago za nabor znakov predlaga mednarodno fonetično abecedo IPA, prilagojeno tako, da bo čim bolj približana slovenskim grafemom. Zapis bi vseboval tudi »vse tri nadsegmentne lastnosti knjižne slovenščine: naglasno mesto, kvantiteto in tonem« (n. d.: 93), ki pa bi bile znakovno ločene. Primer iztočnice s podatki o izreki.: **biocid** /bijo'ci:t bijo'ci:da/ – premena po zvonečnosti je razvezana, odvisna oblika ponovljena; naglasno mesto je označeno pred naglašenim zlogom, diakritično znamenje na samoglasniku označuje tonem, kvantiteta je označena posebej (n. d.: 96).

Čeprav takšen zapis omogoča zelo natančen prikaz izreke, pa kasneje ni bil uporabljen. V Škofic (2009) je npr. zavržen, ker je po avtoričinem mnenju način podajanja podatkov o izreki, kot ga uporabljata SSKJ in SP 2001, »mного ekonomičnejši in pripomore tudi k preglednosti geselskega članka« (n. d.: 137). Tudi rastoči *Slovar pravopisnih težav* (dalje: SPT) pretežno ostaja pri načinu prikaza pravorečnih podatkov iz SP 2001, s pomembno novostjo na mikrostrukturni ravni: zapis posebnosti v izgovoru se ne omejuje le na del besede, temveč koncept (Dobrovoljc in Jakop 2011: 158) predvideva, da je beseda oziroma besedna zveza z nepredvidljivim izgovorom v oglatem oklepaju izpisana v celoti:

Blois -a [bloá bloája] m

Po potrebi se navaja tudi izgovor drugih, neiztočničnih oblik (npr. rodilnik, orodnik), tako pri tujih imenih kot domačih besedah:

Courbet -a [kurbé, rod. kurbêja, or. s kurbêjem] m
dajálec -lca [dajálɔc, rod. dajájca tudi dajálca] m

Na citatni zapis iztočnice opozarja oznaka »cit.« (citatno):

à propos [a propó] člen. |cit. à propos|

Vir: Gradivo za SPT ter Dobrovoljc in Jakop (2011)

Makrostrukturno bo SPT vseboval aktualno leksiko, vezano na posamezne problemske sklope. Ti se oblikujejo v skladu s pravopisnimi tematikami, obravnavanimi tudi v pravopisnih pravilih; trenutno je v SPT (različica 1.0) zajetih šest krovnih problemskih sklopov (z nadaljnjim notranjim členjenjem): *črke, osebna lastna imena, svojilni pridevniki iz osebnih lastnih imen, okrajšave, simboli in vezalne zloženke*. Ko bo opravljena prenova pravopisnih pravil (Pravopisna komisija pri SAZU s to delovno nalogo je bila ustanovljena aprila 2013), bodo vsi slovarski sestavki dobili povezavo na ustrezna poglavja in člene v pravilih. Tako bo dosežena organska medsebojna povezanost obeh delov priročnika: pravopisni slovar bo nadgrajeval in gradivno razširjal pravopisna pravila, kar je tudi naloga, »ki bi jo pravopisni slovar primarno moral opravljati« (Verovnik 2004: 254).

2 Sodobni pravorečni (p)opis – med idealnim in realnim

Nabor leksike v SPT bo torej neposredno povezan z vsebino in obsegom prenovljenih pravopisnih pravil. Predvidevamo, da bodo poglavja o glasoslovju, oblikoslovju in besedotvorju prenovljena tako, da bodo primarno usmerjena v razreševanje in normativno vrednotenje zapisovalnih problemov. V aktualnem pravopisu se namreč ta poglavja »pravopisne problematike dotikajo le posredno« (Dobrovoljc in Jakop 2011: 122) in so zato tudi ločena od poglavja »Pravopis«. Prenova bo v ospredje obravnave v teh poglavjih gotovo postavila težave, povezane z razmerjem glas – črka (npr. podomačeni zapis prevzetih besed), ter oblikopisne probleme pri oblikospreminjanju, oblikotvorju in besedotvorju (več o tem v Dobrovoljc 2004: 226–281), pogosto (a ne nujno) pogojene tudi z oblikoglasnimi premenami, kadar gre za »glasovju ustrezne pisne premene« (n. d.: 226).

Priročnik torej ne bo razreševal primarno na izreko vezanih aktualnih problemov (npr. ugotavljanje dvojnične norme in določanje normativnega razmerja med dvojnicami pri naglaševanju posameznih besed/oblik), saj to sodi v domeno (splošnega) pravorečja in splošnega slovarja. Vendar pa bo pri delu za SPT očitno treba pogosto iskati rešitve tudi za pravorečne probleme, ki se bodo pojavljali ob redakcijah posameznih gesel, katerih uvrstitve v slovar bo primarno sicer motivirana s pravopisnimi razlogi. Na tak problem je delovna skupina že naletela ob pravopisnih sklopih *osebna imena* in *svojilni pridevniki iz osebnih imen*, in sicer pri ženskih imenih tipa *Tea* ter iz njih izpeljanih pridevnikih *Tein/Tejin* (več o tej in sorodnih problematikah z zapisovalnega vidika gl. v prispevku Dobrovoljc in Lengar Verovnik v tej knjigi). Po posvetu na ravni Pravopisne komisije pri SAZU je za SPT v celotni sklanjatveni paradigmi obveljala izreka s širokim *e*: *Têa* (v SP 2001 je *Téa*) ter *Têin/Têjin* (pri pridevniku gre glede na SP 2001 tudi za spremembo na ravni oblikopisja, saj se uvaja dvojnica ob sedanjih edinih oblikih *Tejin*).

Pričakovano je, da se bo ob delu za SPT v prihodnje pojavljalo še veliko pravorečnih dilem,¹ in dobro bi bilo, če bi se lahko pri tem oprli na celovite sodobne raziskave in njihove izsledke.

1 Na mnoge je bilo posredno že opozorjeno, npr.: *e/a* ob podomačevanju iz angleščine: *kamp/kemper*; *dandi/dendi*; *koktajl/koktejl*; ozki/široki *e* pri prevzemanju iz angleščine (SP 2001: *éndru*, raba *êndru*; enako *jazz*).

Reševanje pravorečnih problemov bo sicer potekalo preveč stihijsko in razpršeno, kar pa – glede na pretekle izkušnje – pogosto privede do polovičarskih ali nedomišljenih rešitev, ki vzbujajo skepso in (argumentirano) kritiko. Po izidu SP 2001 je bilo sicer objavljeno veliko ocen in znanstvenih presoj s konkretnimi opozorili in tudi predlaganimi drugačnimi rešitvami, vendar je po drugi strani treba upoštevati tudi predvidevanje, zapisano kmalu po izidu, da bodo priročnik »veliko uporabljali tudi profesionalni govorniki nacionalnih in drugih govorjenih medijev (napovedovalci, novinarji idr.), ki imajo nedvomno velik vpliv na razvoj knjižne norme« (Tivadar in Jurgec 2003: 204).² Zgolj pregled kritik in predlaganih rešitev torej ni ustrezna rešitev, niti ni zadostna z vidika nabora dilem, saj ocenjevalci gotovo niso zajeli vseh, ki se bodo pojavljale ob delu s sodobnim gradivom. V nadaljevanju zato zastavljamo širši premislek o tem, kaj bi (lahko) pripeljalo do celovitejšega vpogleda v pravorečno stanje in probleme.

2.1 Udejanjanje zborne izreke v govoru

V času, ko smo nenehno obdani z javno govorjeno besedo, je treba v izhodišče premisleka o pravorečnih raziskavah postaviti vprašanje, v katerih diskurzih (žanrih, govornih položajih ipd.) se udejanja zborna izreka, kje in kdaj je pričakovana (nujna, obvezna). Dejstvo je, da je t. i. kultivirani, knjižni oz. standardni ipd. govor (različni avtorji ga različno poimenujejo) zelo raznorodna pojavnost, da gre za veliko širši pojem, kot je zborna izreka (saj segajo njegove značilnosti še na druge jezikovne ravni), in da popolna realizacija zborne norme niti ni nujno njegov pogoj (kar je sicer odvisno tudi od opredelitev posameznih avtorjev). Po našem prepričanju je razmerje med glasovno-naglasno ravno kultiviranega govora in zborna izreko sorodno razmerju med kulturnim in standardnim jezikom, kakor ju opredeljuje Skubic (2005).

Standardni jezik nastaja v procesu jezikovne standardizacije, v katerem »se predpiše izrazna podoba, optimizirajo slovnici sredstva ter fiksirajo pomeni besed. Glavni kodifikacijski priročniki so torej pravopis/pravorečje, slovnica in pravopisni slovar, ki določajo merila pravilnosti v okviru standardiziranih besedil. Produkt standardizacije je urejen jezik, očiščen nedoslednosti v pisavi/izreki, slovnicih dvoumnosti in redundanc ter motečih polisemij« (Skubic 2005: 46–47). Kulturni jezik pa se »predstavlja kot jezik zahtevnejših govornih položajev za vse pripadnike družbe, kadar je predvidena nekakšna družbena reprezentativnost« (n. d.: 186). Pojem standardnega jezika »v nekaterih vidikih presega, saj v domeno kulturnega jezika sodijo tudi nekatere prakse, ki niso in ne morejo biti povsem standardizirane, npr. manj formalna spontana tvorba besedil« (n. d.: 49).

2 Na tovrstni vpliv pravopisnega priročnika opozarja že Rigler (1957) ob dvojnici *rádi* : *radí*. Prva naj bi bila zgodovinsko upravičena ter narečno in tudi pogovorno običajna, vendar je dal SP 1950 prednost drugi. »Ali je potem čudno, če se je v ljubljanskem radiu vgnezdil tisti nemogoči *radí*, ki ljudem postaja že simbol za smešno 'hiperpravilno' izgovarjavo. Menim, da bi nova izdaja SP ne smela imeti več te zmešnjave« (n. d.: 306). Podoben simbol za neupoštevanje dejanske norme je po izidu SP 2001 postala izreka *anéks*. Ker pa so jo zlasti govorniki osrednjih slovenskih govornih medijev začeli uveljavljati, je vprašljivo, ali jo je mogoče in smiselno spet zamenjati z izreko *áneks*, ki jo kot prednostno uvaja druga izdaja SSKJ (2014). Vsekakor bi bilo treba ob tem tudi razmisliti o načinih seznanjanja strokovne in drugih zainteresiranih javnosti s spremembami v priročnikih ter z argumentacijami zanje.

Kulturni jezik za razliko od standardnega ni izrecno predpisan v priročnikih, temveč se reproducira in razvija kot vsaka druga družbena praksa in norma – s celotno socializacijo, ko se pripadnik skupnosti nauči, kako se v družbi spodobno vesti, delovati ter tudi govoriti in pisati.

Kdaj se torej v govoru pričakuje sledenje pravorečnemu standardu, kot ga določajo kodifikacijski priročniki? Kdaj govor prvenstveno uravnavajo merila pravilnosti (in ne merila primernosti, ki po Skubicu oblikujejo kulturni jezik)?³ Če na vprašanje pogledamo z vidika načinov govorne produkcije, sta to gotovo *brani in na pamet naučeni govor*, v Valh Lopert (2013) imenovana tudi *reproduktivno ubesedovanje* oziroma *besedilno vezani govor*. Pri tem gre za prenos »zapisane besede v govor, zlasti ko gre za deklamiranje, branje poročil, literarnih prispevkov, napovedi (v primeru radia)« (n. d.: 53). Zaradi predhodnega celovitega zapisa besedila omogoča reproduktivni govor najvišjo stopnjo priprave (med drugim vnaprejšnjo razrešitev morebitnih pravorečnih dilem) in zato tudi najbolj natančno (»pravilno«, premišljeno) govorno realizacijo.⁴ Pri tem je manj pomembno, ali gre za skrajno objektiviziran prenos zapisanega besedila v govor – *spikersko branje* po Škarić (2005) – ali pa za govorno poustvarjanje – *govorno branje* po Šeruga Prek (1990) oz. *interpretativno branje* po Škarić (2005),⁵ saj poustvarjalnost poteka na besedilnofonetični ravni in ne na ravni izreke (o tem gl. tudi Lengar Verovnik 2013, kjer je primerjano branje novic na različnih tipih slovenskih radijskih programov).

Izčrpen seznam vseh diskurzov, v katerih poteka reproduktivni govor, bi bilo mogoče dobiti šele z raziskavo, ki bi vključevala tudi govorce in okoliščine, v katerih tovrstno ubesedovanje poteka. Poleg vsega, kar zgoraj našteva Valh Lopert (deklamiranje, branje poročil, literarnih prispevkov, napovedi (v primeru radia)), bi bilo treba preveriti tudi govorna besedila, za katera Tivadar (2005: 121) piše, da je v njih »prostor za do potankosti izdelan govor, ušesom sicer prijeten, a včasih prepočasen, prezapleten, odtujen brani govor«. To je »v poročilih, poljudnoznanstvenih (prevajanih) serijah (npr. o živalih ali o napredku znanosti), uglašeni napovedi in povezovanju slavnostnih prirediteljev itn.« (prav tam). Ker reproduktivni govor ni le branje, pa bi bilo treba upoštevati tudi tisto dramsko in filmsko produkcijo, pri kateri gre za zborni govor (in ne za odslikavanje katerih drugih realnih govornih praks).

-
- 3 Na nujnost ponovnega premisleka o tem, »kaj nam pomeni standardni izgovor« in »katere situacije so v današnjem času tiste, v katerih se rabi pretežno standardni govorjeni jezik«, opozarja tudi Verdonik (2014: 5).
 - 4 V tem smislu je popolno nasprotje spontanega govora, pri katerem gre za »govor, ki je vnaprej nepripravljen, kar pomeni, da se govorec pred potekom govornega dejanja nanj ni (na noben možen način) pripravljaval oz. da govorec vnaprej ni tvoril možnih/verjetnih jezikovnih (slovničnih in semantičnih) struktur, ki bi jih (lahko) kasneje pri dejanski uresničitvi oz. pri konkretnem govornem dejanju uporabil« (Smolej 2006: 16).
 - 5 Tivadar (2004b: 444; 2011: 493) razpozna pet načinov (stopenj) branja glede na pripravljeno predlogo. Zanimivi sta prvi dve stopnji, izrazito vezani na pisno predlogo. Prvo stopnjo predstavlja *branje*, drugo pa *polbranje*, pri katerem iz opisa ni povsem jasno, ali gre – kot pri Škariću in Šeruga Prekovi – za poustvarjanje ali za dejstvo, da so besedila (kot primer so navedeni povezovalni deli na radiu, prireditvah; govorniki v parlamentu, odgovori vlade na vnaprej pripravljena vprašanja) sicer pripravljena vnaprej, a se govorec trudi dati vtis nebranega govora (gl. tudi opredelitev »*polbranje* (2) (natisnjeno, a ni povsem prebrano)« v Tivadar 2004b: 444).

2.2 Pridobivanje gradiva in podatkov

Korpus govorne slovenščine GOS za raziskovanje in opisovanje izreke v reproduktivnem govoru ni posebej primeren, saj je bil narejen s ciljem, da bi bil »čim bolj reprezentativen za današnje govorno slovenščino v najpogostejših vsakdanjih situacijah« (<<http://www.korpus-gos.net>>; gl. tudi Verdonik in Zwitter Vitez 2011). Med vsakdanja govorna besedila sodijo sicer tudi brana besedila, vendar ta v korpusu niso posebej označena;⁶ najdemo jih bržkone v informativnem podtipu javnega diskurza, kamor so uvrščena vsa radijska in televizijska besedila informativne zvrsti. Še večjo oviro predstavlja dejstvo, da transkripcije, dodane posnetkom, ne vsebujejo podatkov o mestu naglasa ter kvaliteti naglašanih *e* in *o*; pogovorni zapis prinaša zgolj glasovne in glasovno-oblikoslovne posebnosti, ki jih je bilo mogoče zapisati z naborom črk slovenske abecede.⁷

Govorno gradivo, ki bi ga potrebovali, bi bilo treba po predhodni raziskavi diskurzov, v katerih se uporablja reproduktivno ubesedovanje (gl. 2.1), torej zbrati povsem na novo (podobno predlaga Tivadar 2009). Iz njega bi nato v skladu s predhodno določenimi merili oblikovali uravnotežen specializiran govorni korpus posnetkov in transkripcij z označenimi pravorečnimi podatki. Ker bi šlo pri tem za zajeten finančno-organizacijski zalogaj, je lahko razmišljanje o njem trenutno le teoretično in nadvse hipotetično. Vendar pa bi bilo mogoče izvesti vsaj korake, ki so pred vsakim zajemom besedil za korpus nujni: premislek o značilnostih korpusa (obseg, časovni zajem, notranja strukturiranost ipd.), pregled potencialnega gradiva, nabor potencialnih besedilodajalcev in izdelava meril za uravnoteženje korpusa. Vse to je navsezadnje povezano tudi z drugim načinom za pridobivanje podatkov: anketiranjem.

Ankete za pridobivanje pravorečnih podatkov so po njihovi izvedbi za potrebe SSKJ mnogi pričakovali tudi ob pripravi SP 2001: »Kritiki SP 62 in poskusnega snopiča SSKJ, zdaj avtorji SP 2001, so nekdanj napovedovali celo pravorečne poizvedovalne ankete med kultiviranimi govorniki. Teh anket pa ali ni bilo ali pa so gledališčnike obšle« (Faganel v Vogel 2001a: 8). Na strokovnem posvetu o novem slovarju (oktobra 2008 na SAZU) je J. Škofic po svojem prispevku (Škofic 2009) v razpravo predlagala sklep, da je treba poleg naslonitve na izkušnje in tradicijo slovenskega slovaropisja ter najnovejša (teoretična) spoznanja širšega slovenskega jezikoslovja, poleg upoštevanja in gradnje govornih korpusov ter upoštevanja dialektoloških besedilnih zbirk »zagotovo (vsaj v dvomnih primerih) izvajati ankete z relevantnimi govorniki

6 V Zemljarič Miklavčič (2008: 23) je za brana besedila predvideno posebno označevanje, vendar predvsem zaradi zaostrenega stališča do njihovega vključevanja v *Učni korpus govorne slovenščine*: »V zvezi z gradnjo referenčnega korpusa nas zanima predvsem spontani govor, pri čemer gre lahko za različne stopnje spontanosti, od nepripravljenega do pripravljenega govora. Branih besedil v tem smislu ne razumemo kot pravi govorniki jezik, saj gre samo za oralizacijo pisnega jezika. Pri zbiranju in shranjevanju govornega jezika za namen gradnje referenčnega govornega korpusa branih besedil ne iščemo načrtno, če pa se v govornem jeziku pojavijo, jih posebej označimo.«

7 *Učni korpus govorne slovenščine* je imel podobne omejitve, ki se jih je njegova avtorica zavedala: »Če bi bil vsaj del korpusa fonetično in prozodično označen, bi omogočal tudi fonetične in intonacijske študije« (Zemljarič Miklavčič 2008: 210).

večjih slovenskih središčih (ne le v Ljubljani)« (v Perdih 2009: 139). A. Vidovič Muha se je na to odzvala, češ da »je za rabo, ampak ta mora biti referenčna. Sama pač razmišljam klasično in sem za osrednjeslovensko merilo rabe« (v Perdih 2009: 140).

Zanimivo je, da geografski princip pri določanju relevantnih govorcev v razpravi ni bil problematiziran (niti ni bil razdelan sam pojem »relevantnosti«). Urbančič je že v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja pri opredeljevanju t. i. knjižne govorce (govornega sporočila na ravni knjižnosti) ugotavljal, da je ta družbeno enovita (»Zahteva se v prosto govornih nastopih pred širšim zborom ljudi (javni govori, predavanja, šole ipd.), tudi nevidnim (RTV), in če jo narekuje predmet sam (strokovna razprava) ali situacija (resnost trenutka)« (Urbančič 1987: 105)), jezikovno pa je rezultat zблиževanja »pogovornega jezika in pisanega knjižnega jezika s pretežno knjižnimi elementi« (prav tam). Ker je pogovorni (neknjižni) jezik neenoten, so tudi posamezne pokrajinske posebnosti v knjižni govorici neenotne. Bolj kot o geografski ustreznosti anketirancev bi torej morali razmišljati o tem, ali dejansko imajo priložnost za reproduktivni govor in koliko je njihov govor vpliven v smislu oblikovanja in vzdrževanja norme zborne izreke. Opraviti bi torej morali premik od geografskega vidika k družbenemu in diskurzivnemu, pri čemer bi bili lahko v pomoč tudi premisleki pred gradnjo korpusa, navedeni zgoraj.

Podobno bi bilo treba pretresti metodologijo pravorečnih poizvedb, pri čemer bi veljalo upoštevati, da »[p]rav gotovo ni ustrezno preverjanje na osnovi vprašanja: ali izgovoriš to besedo dolgo/kratko?« (Tivadar 2004a: 18). Ugotovitev nedvomno velja tudi za določanje naglasnega mesta v osnovnih oblikah in pregibnih paradigmah, za kakovost naglašeni *e* in *o*, za ugotavljanje polglasniškega izgovora, izgovora črk *l* in *v* ipd. Ustrežnejše je preverjanje s t. i. perceptivnimi testi, ki »omogočajo objektivno preverjanje določenih fonetičnih lastnosti, tj. pomenke vrednosti slišane, pri čemer je potrebno v največji meri izključiti vplive zunanjih (najrazličnejši šumi, slaba slišnost povedanega), pa tudi notranjih (opis slišane na podlagi lastnih izkušenj) dejavnikov. Objektivnost perceptivnih testov v veliki meri zagotavlja veliko število anketirancev« (prav tam). Tudi Jurgec (2011: 246) opozarja, da gre pri t. i. standardni slovenščini za »(relativno) formalni govor, ki ga je lahko ustvariti v laboratorijskem oz. studijskem okolju«, kar je »treba razumeti kot eno izmed možnosti za omejitev variantnosti tako pri posameznem govorcu kot med govorniki (in ne morda kot preskripcijski dejavnik)«. Pri izboru govorcev pa avtor vztraja pri geografskem principu, saj po njegovem prepričanju (navaja tudi nekatere druge slovenske raziskovalce) standardno slovenščino govorijo rojeni govorniki zlasti iz osrednjeslovenskega prostora.

2.3 Pristopi k raziskovanju in opisovanju

Gradivo samo seveda še ne razkrije (raziskovalnih) problemov in tudi pravorečne poizvedbe morajo biti ciljne. Nabor problematičnih mest in dilem, pa tudi predlaganih rešitev bi bilo mogoče pripraviti z oblikovanjem repozitorija znanstvenih, strokovnih in poljudnih del s to tematiko (poleg pisnih tudi govornih virov – radijskih in televizijskih oddaj, prispevkov). Drug pomemben vir so lahko sami raziskovalci, strokovnjaki in praktiki – poleg jezikoslovcev

(ne le slovenistov), ki se ukvarjajo z govorom, torej tudi vsi, ki govor poučujejo in uravnavajo, nanj vplivajo (bodisi v medijskih ustanovah, gledališčih, na vseh ravneh formalnega jezikovnega izobraževanja, v šolah retorike in javnega nastopanja ipd.) ter svoje početje reflektirajo ali si to vsaj želijo. Vse te ljudi bi bilo smiselno povezati tudi v nekakšen posvetovalni forum, saj bi tako bila izmenjava védenj, mnenj, vprašanj, odgovorov, gradiva ipd. učinkovitejša.

Po drugi strani pa se v javnosti že dlje časa pojavljajo pobude za priročnik s celovitim opisom slovenskega pravorečja, npr.:

V pravopisu je pravorečje samo dodatek, nadgradnja, saj naj bi pravopis dajal zlasti napotke za pisanje, manj za govorjenje. Mogoče pa bi bil že čas, da Slovenci dobimo tudi novo samostojno knjigo o pravorečju, saj je zadnja izšla leta 1946 (Podbevšek v Vogel 2001b: 8).

Smiselno bi bilo razmišljati tudi o slovarju pravorečnih težav (po analogiji s SPT), o pravorečnem priročniku in drugih virih za pedagoške potrebe ter še o celi vrsti priročniške literature, virov in aplikacij. Za vse to pa bi ob usmerjenem raziskovanju posameznih pravorečnih problematik moral nastati tudi splošni pravorečni opis zborne govorjene slovenščine, iz katerega bi lahko črpali vsi navedeni in tudi drugi jezikovni viri. Ne nazadnje tak opis nujno potrebujemo tudi za stilistične raziskave in opise vseh drugih oblik govora, ki se na ravni izreke od pravorečnega standarda odmikajo in je to – poleg značilnosti na drugih jezikovnih ravneh – pomemben indikator govornega položaja, žanra, zvrsti ipd.

Sklep

Od 90. let prejšnjega stoletja dalje se je skladno s pojavljanjem vedno novih okoliščin rabe govorjene slovenščine (spremembe v medijskem prostoru, nove tehnologije) začelo povečevati raziskovalno zanimanje za govorjeni jezik. Teorijo zvrstnosti, ki se je izpela v iskanju svojih možnosti in (samo)omejitev, so začeli zamenjevati na vlogi jezika v komunikaciji temelječi pristopi. Premik v raziskovanju govorjenega jezika je sprožil prelom z abstraktnimi strukturalističnimi opisi jezika, ki so jezikoslovje oddaljili »od opazovanja jezika v resničnem sporazumevanju in od opazovanja jezikovnega sporazumevanja kot družbene in psihološke dejavnosti, ki je izrazito kontekstualne narave« (Stabej 2008: 89). Mnogi jezikoslovci so v ospredje svojega raziskovalnega zanimanja tako postavljali govorne prakse, ki jih opredeljuje večja ali manjša mera spontanosti (več o tem npr. v Lengar Verovnik 2011), manj pa je bilo zanimanja za govor, temelječ na branju pisnega jezika. Upamo, da bosta priprava in prenova temeljnih jezikoslovnih priročnikov spodbudili tudi prepotrebno zanimanje za govor, ki je pripravljen vnaprej, v prvi vrsti za reproduktivni govor kot mesto »naravnega« udejanjanja pravorečnega standarda in tudi izhodišče za njegovo preverbo.

Glede na pospešeno dinamiko dela pri SPT bo treba ob redakcijah gesel pravorečne dileme reševati še brez zgoraj predstavljenega idealnega (upamo, da ne tudi idealiziranega) celovitega opisa slovenskega pravorečja, morda pa bo v času nastajanja slovarja opravljen vsaj že kateri od predlaganih korakov. Premislek o pričakovanih težavah ob preletu pravopisnih problem-

skih sklopov nakazuje morebitne dileme glede sodobne pravorečne norme vsaj pri osebnih imenih in priimkih,⁸ pri (tujih) zemljepisnih imenih,⁹ pri pisanju skupaj, narazen in z vezajem (torej pri zloženkah in sploh večnaglasnicah);¹⁰ ne glede na pravopisni sklop pa se bodo gotovo pojavljala še vprašanja izgovora črke *v* pred zvočniki,¹¹ izgovora črke *l* v izglagolskih tvorjenkah¹² in mnoga druga. Po drugi strani pa ti in drugi pravorečni problemski sklopi ne bodo deležni tako celovitega gradivskega prikaza, kot si ga je za cilj zastavil SP 2001, ki v slovarskem delu ponuja denimo izčrpen nabor glagolov in njihovih naglasnih paradigem (nedoločnik, sedanjiška oblika, deležnika na *-l* in *-n*, velelnik), prav tako tudi izčrpen nabor samostalnikov in njihovih morebitnih posebnosti (z uvrstitvijo v naglasni tip ter informacijami o premenah širokih *e*-jev in *o*-jev, distribuciji polglasnika ipd.); podobno in z drugimi podatki tudi za druge besedne vrste. Nalogo celovitega prikaza leksike vključno s pravorečnimi podatki bo moral (ponovno) prevzeti splošni enojezični slovar, glede na vse v prispevku napisano pa seveda ne sme (p)ostati edino ali ključno mesto za iskanje podatkov o zborni izreki slovenskega jezika.

Literatura in viri

- DOBROVOLJC, Helena, BIZJAK KONČAR, Aleksandra, 2011: Vprašanja obvestilnosti sodobnega pravopisnega slovarja. Marko Jesenšek (ur.): *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 86–109.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC.
- DOBROVOLJC, Helena, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- JURGEC, Peter, 2011: Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija* 59/3. 243–268.
- , 2004: Fonologija v slovarju novejšega besedja. *Jezikoslovni zapiski* 10/2. 89–101.

-
- 8 V Kocjan - Barle (2002: 31) je navedenih nekaj primerov pravorečno problematičnih imen, ki jih je SP 2001 obšel, npr. *Bernard, Brodar, Dermota, Dolar, Gogala, Gosar*.
- 9 Od domačih sta po izidu SP 2001 polemike vzbudili npr. kodifikaciji *Brnik* (namesto prej pogostejše in tudi v lokalnem govoru utemeljene *Břnik*, gl. Šeruga Prek (2002: 28)) in *Cěrklje ob Křki* (kasneje se je na Radiu Slovenija v dogovoru z avtorji SP 2001 uveljavila kompromisna oblika *Cěrklje* namesto lokalne *Cěrklje* – z naglašnim polglasnikom).
- 10 Razlike postanejo očitne, ko npr. uporabnik priročnika *Slovenska zborna izreka* (Šeruga Prek in Antončič 2007) preverja kodifikacijo besed z več naglasi in drugih tvorjenk s seznama na str. 92–93 v SSKJ in SP 2001 ter nato še posnetek radijskega govorca na zgoščenki, ki je priložena priročniku. Neredko so rešitve popolnoma različne. Poseben problem predstavljajo tudi pridevniki na *-ijski* (bodisi kot deli zloženek ali samostojno), kjer sistematični premislek o naglaševanju ni bil opravljen, zato se zlasti pri novejših, še ne uslovarjenih kaže omahovanje (npr. *akreditácijski* : *akreditácijski*).
- 11 Pozoren poslušalec radijskih programov javnega servisa, ki so zakonsko in z notranjimi akti zavezani gojenju jezikovne, torej tudi govorne kulture, bo opazil, da je tudi pri branju informativnih oddaj dopusten (zaenkrat še) idiosinkratični zobnoustnični izgovor v položajih tipa *vreme, vlada*.
- 12 O t. i. novodobnem elkanju, za katero Šeruga Prek in Antončič (2007: 147) pronicljivo opažata, da vse bolj prodira zlasti pri mlajših govorcih, piše tudi Dobrovoljc (2011); Tivadar in Jurgec (2003) pa opozarjata na nedosledne rešitve v SP 2001 ter na neargumentirane spremembe normativnih informacij glede na SSKJ.

- KOCJAN - BARLE, Marta, 2002: Slovenski pravopis 2001 med znanostjo in (ne)uporabnostjo. *Nova revija* 21/239–240. 11–25.
- GOS = Korpus govornjene slovenščine GOS = <<http://www.korpus-gos.net>>.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2013: Povej mi, kako zvenijo dnevnoinformativne oddaje, in povem ti, za kateri radijski program gre. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 241–246.
- , 2012: *Radijska dvogovornost: jezikovne izbire novinarjev*. Elektronski vir. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- PERDIH, Andrej, (ur.), 2009: *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- RIGLER, Jakob, 1957: K našemu pravorečju. *Jezik in slovstvo* 2/7. 205–308.
- SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- SMOLEJ, Mojca, 2006: *Vpliv besedilne vrste na uresničitev skladenjskih struktur (primer narativnih besedil v vsakdanjem spontanem govoru)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis 2001*. Jože Toporišič idr. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (izd.) – Založba ZRC (zal.).
- SPT (2014–) = *Slovar pravopisnih težav*, 2014–. Helena Dobrovoljc, Aleksandra Bizjak Končar, (ur.). Ljubljana: Založba ZRC. <<http://www.fran.si/spt>>
- SSKJ 2014 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (izd.) – Državna založba Slovenije (zal.).
- STABEJ, Marko, 2008: Kako pa govoriš!? (Spis o normi in normalnem). Primož Vitez (ur.): *Spisi o govoru*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 87–100.
- ŠERUGA PREK, Cvetka, ANTONČIČ Emica, 2007: *Slovenska zborna izreka: priročnik z vajami za javne govorce*. Maribor: Aristej.
- ŠERUGA PREK, Cvetka, 2002: Izgovorni in naglasni problemi Slovenskega pravopisa 2001. *Nova revija* 21/239–240. 26–30.
- , 1990: Voditelj – napovedovalec? *Slovenščina na radiu*. Radio Slovenija: Oddelek za kulturo govora. 45–53.
- ŠKARIČ, Ivo, 2005: *V iskanju izgubljenega govora*. Ljubljana: Šola retorike.
- ŠKOFIC, Jožica, 2009: Oznake za izgovorjavo v novem slovarju slovenskega jezika. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 135–143.
- TIVADAR, Hotimir, 2011: Vzpostavitev razmerij med govorom in branjem, recitacijo in igranjem. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 489–495.
- , 2005: Cvetka Šeruga Prek in Emica Antončič: Slovenska zborna izreka. Priročnik z vajami za javne govorce (knjiga in zvočna zgoščenka). Maribor: Aristej, 2003. Ocena knjige. *Jezik in slovstvo* 50/1. 118–121.
- , 2004a: Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za jezikovnodidaktičske raziskave (na primeru analize fonoloških parov). *Jezik in slovstvo* 49/2. 17–36.
- , 2004b: Podoba in funkcija govornjenega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 437–452.
- , 2009: Fonetika in realno gradivo – izbira(nje), pridobivanje, urejanje in analiza govornjenih medijskih besedil. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 365–369.

- TIVADAR, Hotimir, JURGEC, Peter, 2003: Podoba govornega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. 203–220.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- URBANČIČ, Boris, 1987: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- VALH LOPERT, Alenka, 2013: *Med knjižnim in neknjižnim na radijskih valovih v Mariboru*. Maribor: Litera.
- VERDONIK, Darinka, 2014: Mesto govora v slovarju slovenskega jezika. *Novi slovar za 21. stoletje: e-zbornik s Posveta o novem slovarju slovenskega jezika na Ministrstvu za kulturo, 12. februar 2014*. <http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/E_zbornik/13-_Darinka_Verdonik_-_koncni_prispevek.pdf>
- VERDONIK, Darinka, ZWITTER VITEZ, Ana, 2011: *Slovenski govorni korpus Gos*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- VEROVNIK, Tina, 2004: Norma knjižne slovenščine med kodifikacijo in jezikovno rabo v obdobju 1950–2001. *Družboslovne razprave* 20/46–47. 241–258.
- VOGEL, Milan, 2001a: Knjiga, za katero je prav, da z njo ne more biti nihče zadovoljen. *Slovenski pravopis 2001 – anketa 1. Delo* 43/286 (12. december). 8.
- , 2001b: Živ jezik prehiteva zapisana pravila. *Slovenski pravopis 2001 – anketa 2. Delo* 43/288 (14. december). 8.